

ЛІТАРАТУРА

1. *Клундук, С. С.* Беларуская мова: усе складаныя тэмы / С. С. Клундук, Н. Р. Якубук. — 2-е выд. — Мінск: Аверсэв, 2016. — 128 с.
2. *Красней, В. П.* Беларуская мова ў табліцах і схемах / В. П. Красней. — 7-е выд. — Мінск: Аверсэв, 2019. — 175 с.
3. Цэнтралізаванае тэсціраванне. Беларуская мова: зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. — Мінск: Аверсэв, 2017. — 47 с.

УДК 811.161.3'276:616(476.2)

ДЫЯЛЕКТНЫЯ НАЗВЫ НЕКАТОРЫХ ХВАРОБ У ГОМЕЛЬСКИХ ГАВОРКАХ

Касьяненка С. Ю.

Установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”

г. Гомель, Рэспубліка Беларусь

Уводзіны

У сучасным мовазнаўстве па-ранейшаму актуальным з’яўляецца аналіз дыялектных лексічных адзінак, рознабаковае даследаванне разнастайных лексіка-тэматычных груп дыялектных найменняў. “У апошнія дзесяцігоддзі ў айчыннай гуманітарыстыцы назіраецца трывалы і ўстойлівы рост цікавасці да разнастайных аспектаў беларускай этнічнай культуры. Акцэнтаваная ўвага навуковых колаў і грамадства ў цэлым да этнакультурнай спадчыны, спробы яе найбольш поўнага і глыбокага спасціжэння, не ў апошнюю чаргу, абумоўлена інтэнсіўнымі працэсамі нацыянальнага Адраджэння...” [1, с. 4]. У лексічнай сістэме беларускіх гаворак не апошняе месца займае лексіка народнай медыцыны, фарміраванне якой адбывалася пад уплывам сацыяльных і гісторыка-этнаграфічных фактараў і перадавалася з пакалення ў пакаленне. Назвы разнастайных захворванняў складаюць значную частку акрэсленай лексічнай сістэмы і з’яўляюцца прадметам нашага даследавання. Аб’ектам даследавання з’яўляюцца “Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны”, “Тураўскі слоўнік” і “Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны”.

Мэта даследавання

Прааналізаваць лексіка-тэматычныя групы назваў хвароб, якія зафіксаваны ў гомельскіх гаворках.

Метады даследавання

Апісальны, параўнальны.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Прааналізаваўшы дыялектны матэрыял прадстаўлены ў “Матэрыялах для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны” і “Дыялектным слоўніку Лоеўшчыны”, былі вызначаны наступныя групы назваў хвароб: назвы запаленчых хвароб, назвы інфекцыйных хвароб, назвы скураных хвароб, назвы дзіцячых хвароб.

1. Назвы запаленчых хвароб.

Дыфтэрыт (хвароба, якая суправаджаецца запаленнем зева, слізистых абалонак носа, гартані і агульным атручэннем арганізма [3, II, с. 225]). У гаворках зафіксаваны лексічны сінонім *гарладаўка* (Памерла мая меньшанькая ў вайну, у яе *гарладаўка* была [2, III, с. 231]).

Панарыцый (гнойнае запаленне тканак пальца [3, III, с. 664]). Замест нарматыўнай назвы ужываецца лексема *панарыца* (І адкуль толькі ета *панарыца* ўзялася? [2, VI, с. 155]).

Рэўматызм (сістэмнае запаленчае захворванне злучальных тканін; хвароба сардэчна-сасудзістай сістэмы, суставаў з вострым болем і ламатой [3, IV, с. 763]). У гаворках ужываецца намінатыўная адзінка *костоломіца* (Коб тобе бог даў *костоломіца!* (праклён) [4, II, с. 224]).

2. Назвы інфекцыйных хвароб.

Дызентэрыя (вострая інфекцыйная хвароба чалавека, якая суправаджаецца пашкоджаннем кішэчніка; крываўка [3, II, с. 216]). Прадстаўлена наступнымі лексічнымі сінонімамі: *кываўка* (Паклаі яго ў бальніцу з *кываўкай* [2, IV, с. 257]), *разачка* (Мой дзядзька памёр ад *разачкі* [2, VII, с. 146]), *разунка* (У нас колісь казалі: *разунка* хваціць і памірае [2, VII, с. 153]), *рэзачка*, *резачка* (Як понос кроўяны, то зовемо *рэзачка*. Чорніцы добрэ останоўляюць *рэзачку* [4, IV, с. 345]), *чырвонка* (Два-тры дні і выстружыць *чырвонка* усё [4, V, с. 306]).

Тыф (агульная назва некаторых інфекцыйных захворванняў: брушнага тыфу, сыпнага тыфу і паратыфу [3, V, с. 568]). У народных гаворках зафіксаваны варыянты *ціфус* (Бацько помёр із *ціфусу* [2, X, с. 116]) і *брушніак* (Раней, асабліва ў вёсцы Злодзін, *брушніак* касіў усіх папагалоўна. Цяпер *брушніак* можна вылячыць [2, III, с. 197]).

Халэра (вострая інфекцыйная кішэчная хвароба, якая суправаджаецца рвотай, паносам [3, V, с. 172]). Назва гэтай хваробы зафіксавана ў фанетычных варыянтах *халэрыя* (Тады *халэрыя* некая хадзіла [2, IX, с. 163]), *холэра* [4, V, с. 249].

Малярыя (інфекцыйнае захворванне, для якога характэрны прыступы ліхаманкі [3, III, с. 99]). Вызначаны наступныя лексічныя адзінкі: *хіндзя*, *хіндзя* (*Хіндзя* яго калоціць. От мяне *хіндзя* папатрасла после вайны [2, IX, с. 169]), *хінца*, *хінця*, *хінця* (Каб век не знаць етай *хінцы*. “Цябе сёння *хінця* трасе”, — сказаў дзед [2, IX, с. 169]; Трасла цебе сем год *хінця*, ешчэ трэсці будзе [5, с. 393]), *хондзя* (Зноў палажыла ета *хондзя* маю дачку [2, IX, с. 174]; Іх семдзесят сем *хондзёў* е: е така, шо ек чоловек спіць, е така, шо гнеце, е така, шо трэсе... [4, V, с. 251]), *хундзя*, *хундзя* (Ад *хундзі* аж трасло [2, X, с. 112]), *чохля* [4, V, с. 299], *нэзбудзь* [4, III, с. 186], *шохля*, *шухля* (Шоб на ёго напала *шохля!* (праклён). Трэсе, подкідае, холодно, то ето *шухля* [4, V, с. 334]), *шэндзя*, *шэндзя* (Не было тое весны, шчоб людзі не хворэлі на эту *шэндзю*. Од ее некіе дзеркачэ под голову клалі, водой пужалі, ее под шыю лілі. У нас хондзя называлі, а *шэндзя* – то полякі [4, V, с. 354]).

3. Назвы скураных хвароб.

Каўтун (хвароба скуры на галаве, пры якой валасы зблытваюцца і зліпаюцца [3, II, с. 666]). Для абазначэння гэтай хваробы ўжываюцца: нарматыўная лексема *каўтун* (У ее на галаве *каўтун*, ён з ляку бывае і з таскі [5, с. 155]), фанетычна мадыфікаваныя варыянты *коўтун* (Рашчашыся, бо *коўтун* саўецца [2, IV, с. 244]), *коўтун* (Я сама колісь *коўтун* носіла. Од *коўтуна* косы возьмуцца лямцэм, голова ў духу [4, II, с. 227]), словаўтваральныя — *коўтунэча* (каўтуны) [4, II, с. 228], *коўтунніца* (хвароба пры каўтуне) (У цебе не только коўтун, але *коўтунніца* [4, II, с. 228]). У Гомельскім раёне зафіксавана лексема *лямец* (Косы ў *лямец* збіліся [2, V, с. 121]).

Крапіўніца (хвароба, якая суправаджаецца свербам і паяўленнем на скуры пухіркоў, падобных да апёкаў крапівы [3, II, с. 723]). Прадстаўлена лексмай *крапіўніца*, якая супадае з нарматыўнай (*Крапіўніца* чымсьці пахожа на кор [2, IV, с. 248]), а таксама — словаўтваральным варыянтам *крапіўка* (*Крапіўка* — гэта хвароба не страшная. Майго малога сёння ўсыпала нейкая *крапіўка* [2, IV, с. 248]).

Лішай (назва некаторых хвароб скуры [3, III, с. 56]). Зафіксаваная назва супадае з літаратурнай лексмай *лішай* [4, III, с. 36], таксама сустракаецца лексічны сінонім *круг* (Нейкія *кругі* па целу пайшлі [2, IV, с. 252]).

Парша (заразная хвароба звычайна на скуры галавы пад валасамі, пры якой з’яўляюцца струпы і рубцы [3, IV, с. 63]). Зафіксаваны сінанімічныя варыянты *парх* і *парш* (Ну і *парх* у яго. У яе быў *парш* на галаве [2, VI, с. 161]).

4. Назвы дзіцячых хвароб.

Адзёр (заразная, пераважна дзіцячая, хвароба, якая суправаджаецца высыпкай, запаленнем дыхальных шляхоў і гарачкай [3, I, с. 135]). Для намінацыі

хваробы ўжываецца фанетычны варыянт *дзёр* (Паклалі ў бальніцу, а ў яго *дзёр* [2, III, с. 248]).

Ветраная вёсна (інфекцыйная дзіцячая хвароба; вятранка [3, I, с. 506]). Зафіксаваны наступныя варыянты назвы хваробы: *ветраніца* (На хлопца *ветраніца* напала. Пасля *ветраніцы* застаюцца слядочки [2, III, с. 213]), *вятранка*, *ветранка* (Цела абсыпала *ветранка*. Раней *вятранкай* часта хварэлі дзеці [2, III, с. 226]), *вётрэная вусыпка* (На дзеўцы *вётрэная вусыпка*, мо то од ветру? [4, I, с. 179]), *вётрэная вёсна* (Бувае *вётрэная вёсна*, вот поветра [4, IV, с. 72]), *вётрэны лішай* (*вётрэны лішай* лупіцца, плямы белыя на віду е [4, I, с. 122]).

Дзяцінец (хвароба маленькіх дзяцей, якая праяўляецца ў перыядычных прыпадках з сутаргамі і стратай прытомнасці [3, II, с. 183]). Зафіксаваны лексемы *дзяцінец*, *децінец* (Калі *децінец*, дак прыпадкі у дзіцяці [5, с. 105]).

Залатуха (дзіцячая хвароба, якая характарызуецца высыпкай, нарывамаі на целе і агульным змарнелым выглядам [3, II, с. 336]). У гаворках вызначаны адпаведнік *солодуха* (*Солодуха*, то пухыркы вускакаюць на ногах, руках, на ўсём целі, отрываюцца вушы, росколаюцца. Вона ўмела от *солодухі* шэптаць [4, V, с. 71]).

Коклюш (інфекцыйная хвароба, пераважна ў дзяцей, якая выражаецца ў прыступах сутаргавага кашлю [3, II, с. 707]). Замест нарматыўнай назвы ўжываюцца наступныя адпаведнікі: *кóхаль* (Замучыў дзіця *кóхаль* [2, IV, с. 245]), *кóхлік* (*Кóхлік* так змучыў дзіця, што ні пахожае само на сябе. Мой сын як *кóхлікам* хварэў, дак так страшна кашляў [2, IV, с. 245]).

Малóчніца (захворванне слізистой абалонкі рота (пераважна ў грудных дзяцей) [3, III, с. 97]). Нарматыўнай назве адпавядае фанетычна мадыфікаваны варыянт *молóчніца* (*Молóчніцу* лечылі косамі [4, III, с. 89]) і лексічныя сінонімы *грэбеніца* (Холодную цыцку дасі дзіцяці, дай нападзе *грэбеніца* [4, I, с. 232]), *грэбёнка*, *грэблёнка* [4, I, с. 232]).

Свінка (дзіцячае інфекцыйнае захворванне — запаленне калявушняй залозы (залоз) [3, V, с. 91]). У слоўніку зафіксаваны лексічны сінонім *абклáдка* (У мене хлопчык буў сем годоў, дак *абклáдка* задушыла [5, с. 13]).

Шкарлятына (острая заразная хвароба, пераважна ў дзяцей, якая характарызуецца агульнай інтаксікацыяй арганізма і суправаджаецца болем у горле і чырванаватай высыпкай [3, V, с. 365]). У народных гаворках вызначаны наступныя адпаведнікі: *шкарлáт*, *шкарлят* (*Шкарлáт* нападў на дзяцей. Я хварэў у дзяцінстве *шкарлятам* [2, X, с. 136]; Буў год, што некí *шкарлят* натто браў за горло дзецей [4, V, с. 325]), *шкарлацін* (*Шкарлацін* у роце [2, X, с. 136]), *шкарля* (Шоб тебе *шкарля* з'ела! (праклён) [4, V, с. 325]), *шкарляціна* (*Шкарляціна* спісне за горло і ні дасць дыхаць [4, V, с. 325]).

Вынікі

Назвы хвароб, зафіксаваныя ў дыялектных слоўніках Гомельшчыны, утвараюць шматлікія сінанімічныя рады, у склад якіх уваходзяць фанетычныя і словаўтваральныя варыянты нарматыўных лексем (у большасці выпадкаў), лексічныя сінонімы (паходжанне гэтых назваў у асноўным звязана са знешнем праяўленнем хвароб), а таксама намінацыі, якія цалкам супадаюць з нарматыўнымі. Прааналізаваны лексічны матэрыял адлюстроўвае самабытную нацыянальную спецыфіку беларускіх народных гаворак.

ЛІТАРАТУРА

1. Лобач, А. У. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 1 / А. У. Лобач, У. С. Філіпенка. — Наваполацк: ПДУ, 2006. — 148 с.
2. Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова / Гомел. дзярж. ун-т; [рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) і інш.]. — Мінск: БДУ, Вып. 3: А-Д. — 1975. — 264 с.; Вып. 4: Е-К. — 1976. — 276 с.; Вып. 5: Л-Н. — 1977. — 184 с.; Вып. 6: П. — 1978. — 240 с.; Вып. 7: Р. — 1980. — 176 с.; Вып. 9: Т-Х. — 1981. — 176 с.; Вып. 10: Х-Я. — 1982. — 160 с.
3. Таумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. / пад агульн. рэд. акад. К. К. Атраховіча. — Мінск: БелСЭ, 1977–1984.
4. Тураўскі слоўнік / рэд. А. А. Крывіцкі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. — Т. 1–5.
5. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. — Мінск: Навука і тэхніка, 1982. — 432 с.